

JÁRADÉKVADÁSZOK

A terminológiák mindenfajta tudományos elemzés alapvető építőkövei. Segítenek jelenségeket, folyamatokat és azok szereplőit körülírni és meghatározni. A definíciók azonban gyakran ellentmondásosak, egyes terminológiákat a különböző iskolák eltérő tartalmakkal ruháznak fel, vagy adott jelenségre különböző terminológiákat használnak. Gyakran késhegyre menő viták tárgyai vagy áldozatai felszínesen zsurnalisztikus vagy áltudományos értelmezéseknek.

Szelényi Iván és Mihályi Péter könyvének a járadék és a járadékelmélet a központi témája. A járadék fogalma és értelmezése a közgazdaságtudományt kezdettől foglalkoztatta. A könyv végigkíséri a járadékelmélet fejlődését és vitáját David Ricardótól és Marx Károlytól Aage Sorensenig és Joseph Stiglitzig.

A szerzők járadékelméleti értelmezése értékes adalékokkal és következtetésekkel szolgál a mai globális kapitalizmus természetéről és működéséről. A szerzők alapvető megközelítése, hogy a járadék sajátos monopolisztikus jövedelem (sajátos extraprofit), amit meg kell különböztetni a normális versenypiaci körülmények között keletkező alapvető jövedelmektől (profit, bérek vagy tényező és teljesítményjövendelmek). A járadék olyan jövedelem, amely a versenypiaci árak felett keletkezik. Alapja a piac eltorzítása, befolyásolása vagy éppen uralma, szűk üzleti, nagyvállalati csoportok vagy politikai vonatkozásban különféle oligarchák által. Alapvetően egyetértek a járadéktípusok felosztásával, nevezetesen, beszélhetünk szűkösségi vagy szolidaritási, legitim vagy illegális, destruktív járadékról.

A járadék forrása lehet a tényezők szűkössége vagy monopolizálása. A kamat mint a profit része és formája legitim tőkejövendelem, míg az uzsorakamat illegális és destruktív járadék, s káros nemcsak az érintett egyén, hanem az egész társadalom szempontjából. A bér vagy a menedzseri javadalmazások (Marx az utóbbit a profiton belül a kamattól mint „vállalkozói nyereséget” különbözteti meg) piaci jövedelmek, de mint különleges teljesítmények (innováció, különleges gazdálkodási vagy marketingmegoldások vagy sikerek, kreativitás vagy kiemelkedő tudományos, kulturális vagy sporteredmények) legitim járadékoknak minősíthetők.

Különleges hozzájárulás a szerzők részéről a szolidaritási járadék fogalmának bevezetése. Ezek (nemzeti vagy szociális juttatások, kollektív szerződések) beavatkozást jelentenek a piac normális működésébe, de azokat politikai, fejlesztési vagy szociális indokok legitimálják. A szerzők összesen tizenhárom ilyen járadékformát különböztetnek meg, de lehet több is. Ilyen például a valutaleértékelés, amely össztársadalmi szempontból jólétrontró megszorítás (inflációs követke-

mények), valamint az adott exportőrök számára „meg nem keresett” (unearned) jövedelem, de ugyanakkor a következménye, hogy vállalkozást vagy munkahelyeket ment, s ez az egész társadalom szempontjából legitimálja.

A profithajszá a kapitalizmus természetes velejárója. A járadékvadászat, ha az több erőforrást vagy hatékonyságjavulást eredményez, akkor az ossztársadalmi jólét is nő, ezért legitim jelenség. Ugyanakkor a kapitalizmusnak a destruktív és illegitim-illegális járadékahajszolás is mindig kísérőjelensége volt.

Az elmúlt évszázadokban vagy éppen az elmúlt évtizedekben a demokratikus intézmények és struktúrák növekedésének lehettünk tanúi, s széles néprétegek jogai vagy szerepei szélesedtek. Az antimonopolista törvényhozás a destruktív, társadalmilag káros és veszélyes piaci magatartásokat széles körben helyezte törvényen kívül. Ugyanakkor a termelés és a tőke koncentrációja a hatalom még erőteljesebb koncentrációját eredményezte, markánsná vált az üzleti élet és a politika összefonódása, a korrupció epidemikus társadalmi betegséggé szélesedett. A destruktív és illegális járadékvadászat a mai globális kapitalizmus súlyos torzulása, s gyökere súlyos ellentmondásoknak. Ezek közül különösen a vagyon és jövedelemegyenlőtlenségek erőteljes növekedése a szembetűnő (Thomas Piketty), s forrása súlyos politikai torzulásoknak (szélsőséges, populista politikai erők előtérbe kerülése, Brexit, USA, Brazília stb.).

A könyv fontos következtetése, hogy a különbségek látványos növekedése ellenére az egyenlőtlenséget nem a legfelső 1%, hanem a szerzők álláspontja szerint inkább a legfelső 20% viszonylatában kell elemezni. S nemcsak az egyenlőtlenségek mértéke, hanem azok forrása a leginkább fontos. A járadékvadászat ennek fontos tényezője.

Külön elemzés tárgya ennek a társadalmi csoportnak (felső középosztály) társadalmi elkülönülése és zártsága. Gondot okoz, hogy ilyen vonatkozásban az érdemi elemzéshez szükséges adatbázisok nagyrészt hiányoznak, s különösen problematikus az országok közti összehasonlítás. A zártságot a napi társadalmi tapasztalataink mindenképpen megerősítik.

A szerzők a társadalmi zártságnak három tényezőjét emelik ki. Az elitiskolák, a társadalmilag belterjes házasság (assortative mating) és az ingatlanok (például lakások) átöröklése. A jelenségek kapcsán szociálpolitikai vagy szakpolitikai javaslatokat nem dolgoznak ki. Ez túlmenne a könyv keretein és elemzési lehetőségein. A szerzők gyakorlatilag megmaradnak Piketty adópolitikai megoldásokat preferáló javaslatai mellett.

Az öröklés kétségtelenül kumulálja a társadalmi egyenlőtlenségeket, de körültekintő politikai és társadalmi megközelítést igényel. A progresszív adóztatás kétségtelenül indokolható a járadékahajszás jövedelmek szempontjából, bár ezzel kapcsolatban is lehetnek felhalmozási és fejlesztési ellenvetések. Kétséges, hogy érdemben befolyásolná-e az egyenlőtlenségek problémáját, sőt felveti a további vagyonkoncentráció veszélyét. Az alsóbb társadalmi rétegek (a 80%) szempont-

jából sokkal problematikusabb a kérdés, s ez akár szociális igazságtalanságokat is eredményezhet.

Összességében a könyv kiváló elemzés. Az egyenlőtlenségek kapcsán a jelenlegi globális kapitalizmus modelljeinek különbözőségébe kapunk betekintést. Különösen értékesek és érdekesek azok az elemzések, amelyek a kelet- és közép-európai átalakulás kudarcával foglalkoznak. A régióban különösen az eredetileg idealisztikusan feltételezett demokratikus és liberális kapitalizmus modellje vallott kudarcot, s csúszott át mindinkább a patrimonialis és autoriter rendszerek irányába. A refeudalizáció, a gazdaság és a politika elfoglalása a nagyvállalatok vagy különféle oligarchák által, általános jelenségek. A posztoszocialista régióban ezek a folyamatok különösen markánsan jelentkeznek.

(Mihályi Péter – Szelényi Iván: Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality. The Top 20%. [Járadékvadászok, profitok, bérek és egyenlőtlenség. A felső 20%] Palgrave Macmillan, 2019, https://tarki.hu/sites/default/files/2019-04/2019_Book_Rent-Seekers.pdf)

Palánkai Tibor

Az MTA rendes tagja,
a Budapesti Corvinus Egyetem emeritus professzora